

любові, патріотизму та ін. Етична культура суспільства визначається, з одного боку, етичною культурою індивідів, а з іншого, пануючими в даному суспільстві економічними і політичними відносинами, що встановлюють «граничні межі людяності» конкретного суспільства, за якими справжня моральність «скочується» в етичні збочення та хиби. «Царство моралі» й «всезагальність людяності» встановлюється тільки у такому суспільстві, яке має бути позбавленим політичних (насилено-економічних, класово-державних) регулятивів, завдяки чому міра індивідуального щастя має визначатися ступенем задоволення інтересів (щастя) всіх членів суспільства.

Voevodin O.P.

THE ETHICAL CULTURE

In the article the ethical culture of the individual and society, their relationship, ethical values and ideals. Ethical Culture Society is determined on the one hand, the ethical culture of individuals, on the other, prevailing in this society, economic and political relations.

Keywords: *ethical culture, moral values, society.*

УДК 316.72 (063)

О.В. Попович

ХОЛОНОМНА ПАРАДИГМА ҐЕНДЕРНОСТІ В САМОПІЗНАННІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ В ОПРАЦЮВАННІ ДИХОТОМІЇ «ОБРАЗУ СВЯТОГО – АРХЕТИП ЮРОДИВИЙ»

У статті аналізуються глибинні регулятиви на матеріалі холономної парадигми ґендерності в самопізнанні сучасної людини за допомогою дихотомії «образу святого – архетип юродивий».

Ключові слова: *архетип, “образ святого”, “архетип юродивого”, “самопізнання”, “ґендер”.*

Ґендер як соціально і культурно означена різниця в поведінці, звичаях, творчій діяльності та соціалізації в цілому жінок, чоловіків, фіксується в описі різних наук. Для гуманітаристики ґендерні дослідження є актуальним напрямом, що зараз перебуває в стадії становлення. Проблеми ґендерного розвитку особистості набувають особливої актуальності в умовах розбудови громадянського суспільства, формується не лише ґендерна поведінка, а й концепція чоловічої та жіночої культури, національної ментальності; проблеми дослідження холономної парадигми сучасної людини. У нашому розгляданні ми виходили з того, що холізм (від грецьк. – цілий, увесь) – це філософія “цілісності” вчення, що розглядає світ як результат ступеневої творчої еволюції, яка спрямовується нематеріальним, непізнаним “фактором цілісності”- на думку Сметса [11, с.440]. У нашому дослідженні проблема ґендерності виступає як частина щодо цілого (у нашому випадку парадигма).

Поняття ґендеру в психології – це соціально-біологічна характеристика, за допомогою якої дається визначення поняттям «чоловік» та «жінка». Коли ми визначаємо ґендерні відмінності, то схильні відносити їх до фундаментальної біологічної різниці між статями. Однак ці відмінності створюються з нашого особистого досвіду й різниці у вимогах, які висуває соціум у вигляді чоловічої та жіночої ґендерної ролі. У дослідженнях з ґендеру має значення соціально-психологічна природа ґендерних ролей та стереотипів. Саме від них залежить наша самооцінка, сприйняття оточуючих, вибір професії і наша поведінка.

Для здійснення дослідження було опрацьовано роботи таких учених, як С. Аверінцев, Ш. Берн, О. Донченко, Е. Мелетинський А. Панченко, Ю. Романенко, Л. Рубінштейн, І. Смирнов, та ін.

Мета нашого розгляду – перевести цю проблему, що розглядається у розвідці, з галузі психології у сферу соціального життя і культури на матеріалі розглядання холономної парадигми сучасної людини, а саме дихотомії “образу святого – архетип юродивого”.

Загальноприйнятим у культурології є поняття *архетипу* (грецьк. *праобраз, першооснова, зразок*) [6, с.37]. Ми вважаємо, що цікавим для нашого дослідження є також визначення поняття «культурного архетипу». Сучасний дослідник А. Забіяко під *культурними архетипами* розуміє такі базисні елементи культури, які формують константні моделі духовного життя [5, с.39]. Для подальшого розгляду проблеми необхідно визначити сутність культурного архетипу. За результатами аналізу джерел з означеної тематики, можна зробити висновок, що зміст культурних архетипів складає типове в культурі, і в цьому випадку вони (культурні архетипи) - об'єктивні й трансперсональні.

У зв'язку з цим, постає закономірне питання щодо формування культурних архетипів. За твердженнями культурологів (С. Аверінцева, Е. Мелетинського, А. Панченка, І. Смирнова та ін.), формування культурних архетипів відбувається на рівні культури всього людства, а також культури великих історичних спільнот у процесі систематизації та схематизації культурного досвіду [2; 8; 9]. У ході нашої роботи, перед нами постало питання: чи відбувається усвідомлення окремим індивідом своєї причетності до культурних архетипів? Ми поділяємо погляд російського вченого Б. Успенського, який припускає те, що окремим індивідом чітко не усвідомлюється причетність до культурних архетипів, далі науковець зазначає, що відтворення культурних архетипів виступає раціонально ненавмисним актом [12, с.52].

Працюючи з таким складним філософським феноменом, як культурний архетип, вчені, зокрема, Е. Мелетинський, І. Смирнов та ін., дійшли висновку, що культурні архетипи як такі розкривають свій зміст не через поняття чи дискурс, а іконічно, тобто за допомогою зображувальної форми. Як нам вбачається, іконічна природа культурних архетипів обумовлює те, що вони наявні у свідомості як архетипові образи, зображувальні риси яких визначаються культурним середовищем і способом метафоричних репрезентацій [5; 8]. Вважаємо, найфундаментальнішою, з точки зору наукового знання, є робота С. Аверінцева “Аналитическая психология” К.-Г. Юнга и закономерности творческой фантазии” (1970 р.), в якій автор стверджує, що базовими в складі культури є не тільки універсальні культурні архетипи, а й етнокультурні архетипи. Зазначені положення потребують уточнення. Відомий вчений Б. Успенський зауважує, що під *універсальними культурними архетипами* слід розуміти «приборкання вогню, хаосу, утворення шлюбного союзу чоловічого та жіночого початків, зміну поколінь, «золотого віку» тощо, сутність смислообразів, які закарбовують загальні базисні структури людського існування в культурі, що розуміється як «ненаслідувана пам'ять колективу» [12, с.37]. Відтак, культурні архетипи виступають у ролі спонтанно діючих усталених структур обробки, зберігання і репрезентацій колективного досвіду [1, с.28]. Зберігаючи та репродукуючи колективний досвід культурогенезу, універсальні культурні архетипи забезпечують спадковість та єдність загальнокультурного розвитку (А. Забіяко) [5, с.14].

Зупинимося на дослідженні етнокультурних архетипів. По завершенні аналізування джерельної бази з означеної тематики, можна стверджувати, що етнокультурні архетипи репрезентують собою так звані константи національних духовностей. Щодо *національних духовностей*, то це такі новоутворення, які виражають і закріплюють основні властивості етносу як культурної цілісності. У

нашому випадку це жіночий архетип матері, який сформувався в умовах українського етносу, тому що в кожній національній культурі домінують власні етнокультурні архетипи. Ми вважаємо, що холономна парадигма суттєво визначає особливості національного світогляду, характеру, художньої творчості та історичної долі народу. Звернімося до відомої роботи «Вотан» (1960 р.) видатного психолога К.-Г. Юнга, в якій автор виділяє архетиповий образ Вотана – «даність» першорядній важливості, найправдивіше вираження і неперевершене втілення тієї фундаментальної якості, яка особливо притаманна німцям. Так, якщо про російські етнокультурні архетипи, можна говорити про орієнтацію на потайну святість, виражену в образах «града Кітежа» або фольклорного Ісуса, так ми можемо говорити про первинні витвори української духовності як «чуйність» або «щирість», як стійка модель трансформації вражень про Україну в жіночий образ Матері.

Дослідженням, що потребує уважного розглядання у сучасній гуманітаристиці ми вважаємо роботу О. Донченко та Ю. Романенка «Архетипи соціального життя і політика» (2001 р.), присвячену аналізу регулятивів психополітичного повсякдення. Автори, досліджуючи архетип образу матері на прикладі звеличення юродивого, вказували, що саме гуманістичний дух християнства, саме візантинізм зміщував акценти, «ідеалізуючи в образі святого – архетип юродивого» [4, с.203]. На думку сучасних науковців, саме безпорадний юродивий є тим об'єктом для материнської любові, якого так потребує ексекутивна психокультура візантинізму.

Далі вони стверджують: “Адже для Матері-Культури головне переживання і відчуття своєї значущості для іншого ... її повноцінні діти з часом починають жити своїм відокремленим особистим життям ... а от юродивий залишається біля матері не завжди, і піклування про нього дає можливість розчинити себе в зовнішньому, позбутися “Я” [4, 217]. Не можна не погодитися з думкою київських науковців, які пропонують, що саме психокультура візантинізму хронічно потребує для власного самовиправдання великої кількості непродуктивних індивідів ... лише їх існування за рахунок здорової частини населення живить материнське піклування [4, с.218]. Далі науковці роблять такий висновок, що культура починає спрацьовувати як механізм негативної психоселекції і чим здібнішим є індивід, тим більше перепон та інституційних фільтрів намагаються створити для нього держава і соціум [4, с.219]. Як нам вбачається, що з таким твердженням молодих вчених можна погодитися частково. Наше дослідження показало, що Данченко і Романенко наполягають на тому, що є нереалізована Мати-Культура, яка з неприхованою заздрістю починає калічити свою занадто самотійну дитину, в якій пробудився голос індивідуалізації. Вона всіляко гальмує розвиток дитини, припасовуючи яскраву індивідуальність під шаблон власного ексекутивного бачення. “Хіба може цей (ця) молокосос (ка) зробити щось самотійно?! Зась, ніколи. І я була не гіршою за нього (неї), а досягла меншого; хай він (вона) позбудеться гордині і прийде на поклін до мене. Моє прощення не зрівняти ні з яким гріхом дитяти” – саме так “міркує”, а точніше актуалізує підсвідоме жіноча культура, в якій “Я” є сильнішим за прагнення до самореалізації, де юродивий, що потребує захисту та опіки, цінується набагато вище, ніж талановитий і продуктивний індивід [4, с.225].

Так склалося історично, що психокультура візантинізму хронічно потребує для власного самовиправдання великої кількості непродуктивних індивідів. Як відомо, саме прихід капіталізму збільшує кількість таких індивідів, яких суспільство вважає «невдахами» тощо. Тому, лише їх існування за рахунок здорової частини населення живить материнське піклування. Культура, як зазначають Донченко та Романенко, починає спрацьовувати як механізм негативної психоселекції, і чим здібнішим є індивід, тим більше перепон та інституційних фільтрів намагаються створити для нього і держава, і соціум [4, с.203]. Як не парадоксально, нереалізована Мати-Культура з

неприхованою заздрістю починає калічити свою занадто самостійну дитину, в якій пробудився голос індивідуалізації. Вона всіляко гальмує розвиток дитини, припасовуючи яскраву індивідуальність під шаблон власного ексекютивного бачення. На жаль, така поведінка й ставлення стосовно дитини властива саме нашій ментальності.

Роз'яснюючи співвідношення в дихотомії “образу святого – архетипу юродивого” у культурологічному знанні слід зазначити, що проблема аналізу холодної парадигми сучасної людини сформувалася в той час, коли і філософія, і естетика, і мистецтво, а також всі гуманітарні науки, як інші сфери людської діяльності впродовж останніх десятиліть втягнуті в орбіту постмодернізму – широкої течії, яка несе на собі відбиток розчарування в ідеалах і цінностях Відродження і Просвітництва з їхньою вірою в прогрес, торжество розуму, безмежність людських можливостей. Сьогодні маємо констатувати, що вже стало загальним для багатьох національних варіантів постмодернізму ототожнення його з символом епохи “втомленої”, “ентропійної” культури, позначеної есхатологічними настроями, ознаменованої “заходом” образу героя і “сходом” образу юродивого.

Людство відносно нещодавно, за мірками історії свого існування, набуло індивідуалізму як способу і форми самоідентифікації індивідуума.

На думку М. Бахтіна, ще в грецьких романах, з яких починає свою історію романістика, експлікація героя здійснювалася як устромленого практично повністю в тіло общини, який виступає з цього тіла як барельєфне зображення, демонструючи лише ті контури свого обличчя, які найбільш виділяються. У тих випадках, коли треба було передавати внутрішні міркування героїв, то своєрідним “рупором - ретранслятором” виступав хор, який вирішував своїм співом усі сумніви і думки героя. Проте, набувши індивідуалізму, людство продовжувало і продовжує структуруватися за різними суб'єктами суспільної діяльності, що ідентифікуються як великі соціальні групи (класи, етноси, нації, держави), як відносно локальні – корпоративні суб'єкти діяльності (відомства, компанії, господарські організації тощо) чи як регіональні спільноти за поселенням (міські співтовариства, територіальні співтовариства тощо). У нашому розгляді слід показати, чому заявлена дихотомія з'являється тоді, коли з'являється індивідуалізм, властивий сучасній людині. Однак сприйняття таких суб'єктів суспільної діяльності як відносно самостійних факторів, які мають певну суб'єктність і суб'єктивність, важко сприймається. Навіть масове поширення господарських організацій у XX столітті, відзначене в управлінській літературі як емпіричне узагальнення, затьмарюється індивідуалізмом як самоцінністю сучасного демократичного порядку речей.

Продуктивні сили людини - це її потенційні й ідеальні можливості реалізувати діяльнісні здатності людини, що багато в чому визначені засобами і предметами праці як опредмеченими формами діяльності, задаючи їх ідеально. Ідеальна форма речі - це правильна як форма речі форма суспільно-людської життєдіяльності (Е.В. Ільєнков). Розпредмечування діяльності як актуалізація потенційних діяльнісних здібностей є виробничі відносини. Постійна пульсація взаємопереходів речових форм господарської діяльності в суб'єктні, інтернальні у внутрішній світ головного суб'єкту (працівника, трудового колективу, усього підприємства, компанії), і, навпаки, складає економічну діяльність як таку, як субстанцію розгортання продуктивних сил у виробничі відносини і відтворення виробничих відносин, що знову організують продуктивні сили. Діяльнісні здатності людини реалізуються тільки на певному рівні індивідуумами, в основному вони здійснюються різнорівневими колективно-груповими суб'єктами діяльності. Будучи особливими “кущами” господарських відносин для одиничних індивідів, такі суб'єкти діяльності є одиничними для більш усупільнених суб'єктів діяльності, що стають для них особливими. У такій одиничності дані суб'єкти діяльності, маючи певну суб'єктність, за певних умов здобувають своєрідну суб'єктивність. Ідентифікація

колективно-групової суб'єктивності і форм її регулювання - могутній інструмент нового рівня освоєння соціальної природи.

Ще Максим Плануд, візантійський філософ, теолог за життєвим покликанням, якось написав, що юродиві доброчесніші, ніж задоволені всім багаті та щасливі. Ми можемо стверджувати словами українських психологів, які впевнені, що можливо, саме в цій сентенції – весь архетиповий лейтмотив візантинізму [4, с.204]. Аналіз джерельної бази літератури (М.Вебер, Г.Лебоп, С.Московіті, Е Нойманн, Х.Ортега-і-Гасет, Г.Тард, З.Фрейд, К.Г.Юнг та ін.) з опрацьованої тематики довів, що близький серцю європейця образ посередності у візантинізмі не є типовим, оскільки посередність становить усталений психотип, чого якраз і не гарантує візантійська психокультура. Як тут не згадати Ф.Ніцше, який порівнював появу християнства з повстанням рабів у моралі, то ми можемо порівняти візантинізм із повстанням юродивих у християнстві [9, с.57]. На думку знаного німецького філософа саме маленькі люди повстали проти фізіологічного аристократизму римського патриціату і перевернули ієрархію цінностей. Звернемося до висновків, які зробили у своєму дослідженні сучасні психологи, які наполягають на тому, що візантинізм здійснив дещо подібне: його версія нагадувала міф про прихід юродивого, скаліченого життєвою драмою боротьби Ісуса, який принизив сильних світу цього заради найслабших – хворих, немічних, калік і под. Предмет нашого дисертаційного дослідження – процес формування світовідношення дітей з вадами (як прийнято у сучасній педагогіці – дитина з особливостями розвитку). Як нам вбачається, неможливо систематизувати накопичений в історії драматичний досвід індивіда, який ніс крізь життя печать “людської аномалії” без визначення глибинних регулятивів, за якими формувалися приховані “механізми”, за якими функціонує культура .

У ході нашого аналізу слід констатувати, що не заперечуючи гуманістичний дух християнства, візантинізм лише зміщував акценти, ідеалізує юродивого в образі святого .

Відтак, в етнокультурних архетипах у скороченому вигляді показано колективний досвід народу (в нашому випадку українського народу); власне, вони і є результатом перетворення етнічної історії України в базовій моделі етнічного культурного досвіду, щодо розуміння трактування образу материнства. Актуальність нашого розглядання ми вбачаємо у тому, що позначений культурний архетип буде включено як досвід дослідження в новий культурологічний контекст, адже згідно з Юнгом, актуалізація архетипу є «кроком у минуле», повернення до архаїчних якостей духовності. Однак, посилення архетипового може бути й проекцією в майбутнє, бо етнокультурні архетипи виражають не лише досвід минулого, а й сподівання на майбутнє, мрію народу. Активна присутність етнокультурних архетипів є важливою умовою збереження самотності та цілісності культури народу. Безумовно, розробляючи гендерну проблематику народної культури (архетип материнства), слід урахувати вектори ціннісних орієнтацій суб'єкту народної культури на конкретну історичну епоху, оскільки народна культура має іманентну динаміку, що виражається в народженні нового, зміні існуючого, відмиранні того, що втратило свою соціальну актуальність. На кожному витку історії актуалізується нова культурна парадигма з іншим колом цінностей, іншими нормами ціннісної шкали, з'являються нові ідеали. Чинником такої варіативності є потреба людей у пристосуванні до мінливих, природних і соціальних обставин з метою виживання у світі [7, с.681].

На основі проведеного аналізу можна зробити загальний висновок, що психокультурна характеристика самосвідомості сучасної людини активно реалізує усі архетипи, що її передали попередні покоління людей, які жили в минулих століттях. Наші напрацювання можуть слугувати теоретичним каркасом для побудови методологічних моделей українського та російського менталітету. У подальших дослідженнях ми спробуємо з'ясувати, в який спосіб ці архетипи виявляють себе в

структурі свідомості людини з особливими потребами.

Список використаної літератури

1. Аверинцев С.С. «Аналитическая психология» К.-Г. Юнга и закономерности творческой фантазии // Вопросы литературы /С.С. Аверинцев – 1970. N3. – С. 24-29.
2. Аверинцев С.С. Архетипы // Мифы народов мира: Энциклопедия. Т. 1/С.С. Аверинцев М.: Российская энциклопедия, 1980. – С. 446-447.
3. Бахтин М.М. Творчество Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М.М. Бахтин, - 2-е изд. – М.: Художественная литература. 1990. – 543с.
4. Донченко О.А., Романенко Ю.В. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психологічного повсякдення): Монографія/ О.А. Донченко, Ю.В. Романенко – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
5. Архетип: Культурологический альманах. – Шадринск, 1996. – 359 с.
6. Архетипы культурные //Культурология. XX век. Энциклопедия. Т. 1. / А. Забияко – СПб.: Университетская книга, 1998. – 447 с.
7. Малиновский Б. Функциональный анализ // Антология исследований культуры. Т. 1. Интерпретация культуры. / Б. Малиновский – СПб.: Университетская книга, 1997. – С. 681-702.
8. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа./ Е.М. Мелетинский - М.: Политиздат, 1995. – 210 с.
9. Ницше Ф. Полное собрание сочинений: В 13 томах: Т.12: Черновики и наброски, 1885-1887гг. / Ф.Ницше – М.: Культурная революция, 2005. – 556с.
10. Ильенков Э.В. Философия и культура / Э.В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с. (Мыслители XX века).
11. Философская энциклопедия / Под ред. Ф.В. Константинова в 5 т. – Т.5., М.: изд. “Советская энциклопедия”, 1970. – 740с.
12. Успенский Б.А. Избранные труды. Т.1-2 /Б.А. Успенский. – М.: Художественная литература, 1994. – 427 с.

Стаття надійшла до редакції 5.04.2012р.

O.V.Popovich

**HOLY LINGUISTIC PARADIGM OF THE GENDER ASPECT IN A
CONTEMPORARY INDIVIDUAL SELF-IDENTIFICATION AND IN
HANDLING THE DICHOTOMY OF “THE HOLY IMAGE – THE
ANTSTYPE OF THE FULL-IN-CRIST”**

In the article profound regulations are analyzed, on the material of holonomic gender paradigm in self-cognition of a contemporary person, by means of dichotomy of “Saint’s image-archetype of God’s fool”.

Key words: Archetype, Saint’s image, God’s fool archetype, gender, self-cognition.